

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – **190**
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

РОЗДІЛ VI ОСОБЛИВОСТІ ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 81'373+81'22

Олексій Євтушок

МОДЕЛЬ І ЇЇ МОВЛЕННЕВА РЕАЛІЗАЦІЯ: ЛЕКСИЧНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Сучасний стан розвитку лінгвістики актуалізує дослідження різних структурних рівнів мови на базі найновіших наукових технологій. У їх основі лежить ряд параметрів, що дозволяють створити робочі моделі, за якими відбувається багатоаспектний аналіз мовних об'єктів. Саме такі наукові технології створюють перспективи для системного дослідження лінгвальних одиниць у просторі й часі. Динаміка структури мовних об'єктів вимагає адекватного опису їх з використанням ефективних методів і прийомів аналізу.

Діалектологія як галузь лінгвістики на сьогодні оперує методологією, яка дозволяє розробити концептуальні основи дослідження народного мовлення. Пріоритетним у цьому плані є вивчення лексичного рівня говорів, однією з найхарактерніших особливостей якого є динаміка компонентів, віддзеркалення в ньому загальнономовних тенденцій розвитку. "Діалектна лексика вимагає неослабної уваги ще й тому, що саме слово становить поєднання результатів розвитку інших структурних рівнів – просодії, фонетики, морфеміки, а тому може служити індикатором цих змін" [1: 4].

Моделювання лексико-семантичного матеріалу мови (й інших структурних рівнів) репрезентоване в ряді лінгвістичних праць; у сучасному мовознавстві все частіше застосовуються його параметри. Одними з найважливіших досліджень у даній галузі є ті, що обґрунтовують типологічне вивчення об'єкта аналізу [8; 2; 6].

Проблеми мовленнєвої реалізації моделі пов'язуються з рядом аспектів дослідження словникового складу говорів. Об'єкт аналізу (лексико-семантична система) характеризується складною внутрішньою будовою. Тому необхідно враховувати всі параметри, за якими вивчається діалектна лексика. Отже, моделі розвитку і функціонування народнорозмовного словника повинні мати концептуальний характер. У їх основі лежить система параметрів, які пов'язуються з денотативною і сигніфікативною сферами мовлення.

Механізми мовленнєвої реалізації моделі підпорядковані ієрархії факторів. Дія їх полягає в тому, що кожен із сегментів лексико-семантичного простору акумулює в собі наслідки розвитку діалекту в цілому і його окремих говіркових мікросистем. Ураховуються такі параметри лінгвістичного аналізу: типові особливості семантичних відношень у лексиці; специфіка компонентів предметно-логічної сфери; мовленнєва структура тематичних груп лексики (ТГЛ) і лексико-семантичних груп (ЛСГ), мікрополів

лексики; ієрархія елементів лексико-семантичного простору; мовленнєві особливості групи базових говірок.

У контексті загальноукраїнського мовного континууму вивчення західнополіського діалекту є одним із найбільш актуальних. Оскільки в даному макроареалі можна простежити тенденції розвитку і функціонування говірок, які за своїми структурними рисами самотутні, сформовані в давні періоди еволюції мови. Вони “перебувають у зоні тривалого інтенсивного контактування з білоруською, польською, а в минулому і з балтійськими групами”; “у силу відомих історико-економічних обставин і природних умов тут збереглося немало традиційних елементів, особливо в лексиці, фонетиці і т.п.” [3: 57].

Простежимо особливості деяких моделей розвитку говірок, що реалізуються в конкретних мовленнєвих варіантах. Парадигматичні і синтагматичні аспекти в даному випадку повинні синхронно супроводжувати хід аналізу лінгвальних одиниць, які за своєю природою відображують взаємозв’язки денотативної і сигніфікативної сфери.

Структуралізація різногалузевої лексики говірок пов’язана з виділенням окремих ТГЛ і ЛСГ. Для правильного розуміння даних лексичних об’єднань необхідно враховувати низку параметрів, за якими функціональний статус слова буде пояснений через призму багатовекторних семантичних зв’язків. У центрі номінативного поля завжди перебуває мовна домінанта, що визначає специфіку говірки як мікросистеми; а периферійні ланки значеннєвого простору доповнюють і розширюють інформацію про шлях еволюції лексики. Проте, як показує практика, універсальних шляхів пояснення особливостей розвитку слова існує дуже мало. Тому слід брати до уваги кожен компонент семантичної структури, релевантність якого визначається лише на завершальній стадії аналізу.

Моделювання мовних явищ – це складний і багатоаспектний процес відбору і систематизації лінгвальних фактів. Створення наукових схем аналізу тих чи інших об’єктів пов’язане з урахуванням різноманітних типів зв’язків компонентів, їх відношень і опозицій. “Процес моделювання – це побудова суб’єктом моделей будь-якого типу або навіть пізнання суб’єктом зв’язків, що визначають зміну об’єкта, яка повідомлює йому визнання моделі певного об’єкта” [4: 54-55].

Окремі ТГЛ і ЛСГ, які функціонують у народних говорах, становлять конкретні сегментні утворення у складі єдиної лексико-семантичної системи, що визначається на наддіалектному рівні. Дослідникові необхідно створити робочу модель (підготовчий етап), у якій повинні бути враховані незамкнутість і динамічна цілісність об’єкта аналізу [7: 7].

На даному етапі аналізуються особливості репертуару та архітекtonіки лексем, їх семантична структура. Проте й тут застосовується принцип парадигматичної обумовленості існування лексичних одиниць, з’ясовується їх внутрішньомовний статус. У процесі конструювання багатокомпонентного об’єкта (різногалузевого діалектного

словника) вибираються релевантні зв'язки і протиставлення слів. Таким чином, на перший погляд, неосяжний за своєю структурою лексичний матеріал можна розподілити на певні групи: відбувається рух до конструювання певної моделі говірки.

Предметом аналізу є вибір варіантів у складі загальної семантичної структури лексеми. Вони певним чином співвідносяться із сукупністю елементів окремих значеннєвих комплексів. В основі моделі, яка побудована на матеріалі лексики і семантики, лежить ряд категорій. Ієрархія їх підпорядкована законам людського пізнання. Дослідники системного опису лексичної семантики пов'язують дані категорії з поняттями *простір, рух, зміст, форма, окреме, загальне, якість, кількість* та ін. [7: 9-11].

Одним з актуальних у цьому плані може бути дослідження макрогруп лексики, які пов'язані з рослинним і тваринним світом. Сегментація мовного матеріалу у даній сфері об'єктивізує звернення до системи категорій людського мислення і, відповідно, відображення понять, реалій у лінгвальних структурах.

Під час типології копонентів денотативної сфери релевантними в аналізованих макрогрупах лексики виявилися передусім такі категорії, як *простір, час, причина, протиріччя, взаємозв'язок, форма, функція, колір*.

У конкретних ТГЛ і ЛСГ дані поняття деталізуються за рахунок ряду лінгвальних чинників (наприклад, підвищення номінативної активності елементів, розширення кола лексем-репрезентантів унаслідок появи нових реалій і понять, розвиток міжговіркової синонімії та ін.). У макрогрупі лексики, пов'язаної з рослинним світом, спостережено мовні процеси, які засвідчують наявність багатьох понять, що відображують співіснування і взаємозв'язки загальних законів розвитку природи і суспільства.

У складі аналізованої лексичної макрогрупи виділяється ряд ТГЛ, які сформовані на базі багаточисленних елементів народної номенклатури. Цікавим у даному плані є шар лексики, пов'язаної з ботанічними назвами. У ньому релевантними виявилися майже всі категорії і поняття, які лежать в основі теорії пізнання. Системний аналіз ботанічної лексики дозволив виділити в ній окремі групи, що сформовані навколо таких основних комплексів, як *“внутрішня природа”, “зовнішні характеристики”, “умови і особливості виникнення і розвитку”, “господарське призначення”*.

Специфіка ієрархії елементів значеннєвого простору обумовила виникнення деталізованих мікроструктур, які підвищили номінативну здатність ботанічної лексики. Пор., наприклад, твердження дослідників про те, що в даній галузі народнорозмовного словника виявлено досить широке коло мотиваційних ознак, основними з яких є такі: *будова, розмір, смак, запах, форма, колір, спосіб росту, декоративні властивості* та ін. [5: 6-7].

Таким чином, особливості семантичних відношень компонентів у макрогрупах лексики визначаються на базі мовленнєвих моделей, сформованих під час аналізу лексико-семантичних мікросистем, їх диференційних та інтегральних властивостей. Останні структури мають у своєму складі слова з полівалентними значеннєвими

зв'язками. Такі компоненти лексико-семантичного простору дозволяють побудувати узагальнені концептуальні схеми-моделі, за якими відбувається системне дослідження діалектного словника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наук. думка, 1990. – 269 с.
2. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 227 с.
3. Дзедзелевский И.А. К изучению тайных языков Западного Полесья // Региональные особенности восточнославянских языков, литератур, фольклора и методы их изучения. Ч.І. – Гомель, 1985. – С. 57-59.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: Наука, 1977. – 255 с.
5. Москаленко Л.А. Ботанічна лексика українських степових говірок Миколаївської області: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1992. – 18 с.
6. Соболева П.А. Моделирование словообразования // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 165-212.
7. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наук. думка, 1990. – 183 с.
8. Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания. – 1963. – №1. – С. 29-45.

Резюме

Моделювання лексико-семантичного матеріала діалектів з урахуванням особливостей розвитку та функціонування окремих мовних мікросистем дозволяє провести системне дослідження народних говірок. Створення концептуальних схем аналізу цих або інших об'єктів пов'язано з різноманітними типами відносин і протиставлень компонентів.

Валерій Мазяр

АРЕАЛОГІЯ ЛЕКСИКИ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У сучасній українській діалектології все частіше акцентується увага дослідників на з'ясуванні проблем, які пов'язані з розвитком та функціонуванням окремих мовних мікросистем, їх лінгвальними особливостями. Актуальними залишаються питання розробки концептуальних схем для аналізу різногалузевого мовного матеріалу народних говірок.

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супідрядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перформатив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилю Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сислового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідіостилістичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.